

ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ХІХ СТ.

Унаслідок геополітичних змін наприкінці ХХ ст. в українському суспільстві відбулася якісна трансформація соціально-політичних й економічних умов. Верховна Рада України 16 липня 1990 р. прийняла Декларацію про державний суверенітет, а 24 серпня 1991 р. – Акт про незалежність Української держави, який був підтриманий на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. З цього часу розвиток української державності спрямовується на ствердження демократичних принципів життя, що зумовлює необхідність забезпечення в Україні громадянської освіти.

Системне й послідовне здійснення вітчизняної громадянської освіти почалося в межах проекту “Освіта для демократії в Україні” (2000–2002 рр.), продовженням якого стала програма “Громадянська освіта – Україні” (2005–2008 рр.). Завдяки їх реалізації відбулася консолідація зусиль у сфері громадянської освіти на національному рівні в школах Херсонської, Волинської, Вінницької області та м. Київ (усього було залучено 100 шкіл).

Перші результати громадянської освіти в українських школах потребують наукового аналізу для подальшого вдосконалення її змістовного і методичного забезпечення. Вітчизняні науковці вже розробили такі важливі для громадянської освіти в Україні документи, як Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2000 р.), Концепція громадянської освіти в Україні (2001 р.), Концепція громадянської освіти в школах України (2001 р.). Проте необхідні подальші дослідження у сфері громадянської освіти, зокрема, вивчення вітчизняного досвіду її здійснення на попередніх етапах розвитку української державності.

Мета статті – обґрунтувати доцільність вивчення досвіду громадянської освіти в Україні ХІХ ст. для подальшого її розвитку в сучасних умовах.

Необхідність історико-педагогічних досліджень з проблеми громадянської освіти насамперед зумовлена науковими принципами історизму, логічності й послідовності, які в межах поставленої мети конкретизуються таким чином.

По-перше, в розбудові виховних систем завжди простежується наступність ідей з огляду на безперервність історичного життя народу, його національних традицій, звичаїв, духовної єдності поколінь. Вивчення вітчизняної історії, усної народної творчості допомагає правильно зрозуміти й оцінити події сучасності, адекватно прогнозувати майбутнє суспільства. Повною мірою це стосується теорії і практики громадянської освіти.

По-друге, вивчення історичного досвіду громадянської освіти є науково цінним з точки зору всебічного аналізу запропонованих у різні історичні періоди концепцій, поглядів, ідей і підходів та результатів їхнього втілення на практиці.

Сьогодні історичні аспекти громадянської освіти поки що не набули достатнього висвітлення в дослідженнях українських науковців. Так, наприклад, у наукових працях О. Алексеевої, М. Боришевського, П. Ігнатенка, Д. Пащенко, В. Поплужного, О. Киричук, Н. Косаревої, Л. Крицької, Н. Чернухи та інших вивчено основні шляхи та зміст формування громадянськості сучасної молоді.

Різним аспектам сучасної вітчизняної громадянської освіти молоді присвячено наукові розробки І. Жадан, О. Іщенко, Є. Іщенко, М. Каган, Л. Пономаренко та ін.

М. Рагозін, С. Позняк, Р. Фельдхаус та інші вивчають громадянську освіту в контексті європейського досвіду.

На рівні дисертаційних робіт досліджено теорію і практику виховання громадянськості у школах Франції в контексті європейської інтеграції (О. Алексеева), громадянське виховання учнівської молоді в спадщині діячів освіти Закарпаття (1919–1939 рр.) (О. Бенца), організаційно-педагогічні засади громадянської освіти старшокласників (П. Вербицька), громадянське виховання старшокласників у Великій Британії (М. Гурій), теоретичні засади формування громадянської культури учнів загальноосвітньої школи (Н. Дерев'янку), громадянське виховання учнів українських професійних шкіл Галичини (перша третина ХХ ст.) (У. Кецик), формування громадянськості у студентів вищих навчальних закладів України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (О. Рацул), загальнолюдські цінності в контексті громадянського виховання учнів середньої школи у Франції (О. Бажановська) та ін.

Водночас необхідно зауважити, що історико-педагогічна та культурна спадщина України містить певний досвід громадянської освіти. Зокрема, неоціненним освітньо-виховним джерелом у підготовці молоді до життя в демократичних умовах є видатні літературні пам'ятки “Слово про закон і благодать” Іларіона (ХІ ст.), “Руська Правда” Ярослава Мудрого (980–1054), “Сказання про Бориса і Гліба” літописця Нестора (помер близько 1119 р.), “Повчання” Володимира Мономаха (1053–1125) [7].

Особливий науковий інтерес для теорії й практики громадянської освіти становить період розвитку української державності в ХІХ ст., що зумовлено певними історичними подіями цього періоду та наявністю відповідних ідей у філософській і педагогічній думці. Громадянська освіта в Україні наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. отримала якісно нові можливості для свого здійснення. На цей час майже всі українські землі було об'єднано у складі Російської імперії. Відбувається масове пробудження свідомості українського народу, яке спрямували й підготували видатні українські діячі й письменники – Г. Полетика (1725–1784), Г. Сковорода (1722–1794), О. Безбородько (1747–1799) та ін. Усі вони виявили у своєму житті справжній патріотизм й прагнення до утвердження демократичних ідеалів і цінностей життя [6].

Вагомий внесок у ствердження ідей української державності, української мови й української педагогіки зробив відомий письменник Іван Кот-

ляревський (1769–1838). Його поема “Енеїда” написана чистою і справжньою українською мовою, спонукає до усвідомлення того, що український народ є славетним та заслуговує на повагу та кращу долю. Час виходу поеми “Енеїда” в друкованому вигляді в 1798 р. вважається в історії України початком відродження новітнього українського письменства та пробудження національної самосвідомості українського народу.

Отже, на початку ХІХ ст. з особливою силою українці усвідомили, що вони мають право на розвиток власної державності. Серед української інтелігенції з’явилися люди, які збирали пам’ятки української історії, проводили наукові дослідження з вивчення української історії та української мови. У свою чергу, це зумовило виникнення в ХІХ ст. Кирило-Мефодіївського товариства, а потім організацій української інтелігенції – громад, гуртків українських народолюбців тощо.

Якісно новий імпульс теорія і практика громадянської освіти в Україні набула завдяки активній діяльності української інтелігенції, яка сприяла розвитку відродженню та розвитку національної культури. У дослідженнях Д. Дорошенка, І. Крип’якевича, Є. Маланюка період з кінця ХVІІІ ст. до середини ХІХ ст. в Україні визначено як епоху Просвітництва [3; 5; 6]. Культурний розвиток України у першій половині ХІХ ст. характеризувався перш за все виникненням вищих навчальних закладів та їхнім неоціненним внеском у розвиток української державності. У січні 1805 р. за ініціативою В.Н. Каразіна (1773–1842) було створено Харківський університет. Пізніше в 1820 р. у Ніжині було засновано гімназію вищих наук, а в 1834 р. на базі Кременецького ліцею відкрився Київський університет Св. Володимира [7]. Ці навчальні заклади було започатковано для поширення загально-руської культури. Завдяки їхній діяльності формувалася українська інтелігенція, яка позитивно вплинула й на розвиток української культури. Серед вітчизняних громадських діячів й письменників склалися різні погляди й ставлення до російських імперських устремлінь. У цьому контексті науковці виділяють три основні течії.

У межах першої з них імперські устремління Росії було сприйнято без усяких застережень, з підтримкою та певним пропагуванням (М. Гоголь, М. Гнедич, В. Наріжний та ін.). Другу течію представляли Г. Квітка-Основ’яненко, Є. Гребінка, Л. Боровиковський, А. Метлинський та ін., які в цілому не заперечували самодержавства, але не підтримували ідею цілковитої єдності й неподільності слов’ян і важливими ознаками народності вважали рідну мову, народні звичаї, культурні традиції, фольклор тощо. Найбільш радикальною виявилася третя течія, в межах якої сформувалося Кирило-Мефодіївське товариство. Виступаючи проти імперських устоїв, його представники закликали до повалення самодержавства, скасування кріпацтва та привілеїв дворянства і вбачали майбутнє слов’янських народів у єдиній федеративній державі на демократичних засадах. При цьому вони вважали, що розвиток української мови повинен відбуватися в рівноправному існуванні з іншими мовами – російською, польською, болгарською.

Доцільність вивчення досвіду вітчизняної громадянської освіти зумовлюється й тим, що суспільно-політичні події на українських землях у XIX ст. мають певну аналогію з розвитком українського суспільства наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. Так, на початку 90-х рр. XX ст. відбулося широке усвідомлення українським народом цінності й самобутності національної культури та бажання жити в незалежній державі. Ідея панславізму, яка у свій час була проголошена лідером та ідеологом Кирило-Мефодіївського товариства Миколою Костомаровим (1817–1885) у творі “Закон Божий” (або “Книга буття українського народу”), здобула своє певне втілення у створення СНД після розпаду СРСР, що певною мірою відобразило прагнення народів до створення федерації вільних слов’ян з правом на власну місію в історії.

Аналогом наслідків колонізації в XVIII ст. і русифікації українців у XIX ст. є сучасна проблема співвідношення української і російської мови в Україні та статус останньої. Аналогічні події з приводу проблеми двомовності в Україні відбувалися і в XIX ст. Тоді у першій половині сторіччя українська мова отримала можливість розвитку, але потім зазнала суттєвих обмежень (Валуєвський циркуляр “Про заборону української мови” у 1863 р. та урядовий указ “Про заборону українського письменства” у 1876 р.).

Сучасні взаємовідносини з Росією в контексті української зовнішньої політики, яка постійно змінюється зі зміною влади та уряду, теж певною мірою відображають варіанти вищезазначених течій, які існували в Україні в період XIX ст.

Для збагачення теорії й практики сучасної громадянської освіти доречним є й вивчення поглядів, ідей та діяльності українських письменників і освітян, серед яких – І.П. Котляревський (1769–1838), І.С. Орлай (1770–1829), М.Ф. Орлов (1788–1842), В.Н. Каразін (1773–1842), М.О. Максимович (1804–1873), М.І. Пирогов (1810–1881), Т.Г. Шевченко (1814–1861), П.Д. Юркевич (1826–1874), К.Д. Ушинський (1824–1871), М.О. Корф (1834–1883), М.П. Драгоманов (1841–1895) та ін. [10].

Наприкінці XIX ст. відбулися певні позитивні зміни в українському суспільстві, які сприяли відродженню національного характеру громадянської освіти. Царські укази цього періоду утверджували демократичні принципи життя – було проголошено свободу слова, друку, зібрань та спілок. У 1898 р. у Львові з’явилося перше громадське культурно-освітнє товариство просвітницького типу, одним з основних завдань якого було ознайомлення з історією та культурою України, виховання патріотизму серед найширших верств населення.

Висновки. Таким чином, вивчення вітчизняного досвіду громадянської освіти в Україні XIX ст. є доцільним з погляду:

- можливості системного аналізу освітньої діяльності шкіл і вищих навчальних закладів у контексті громадянської освіти;
- наявності багатой педагогічної і філософської спадщини діячів освіти та культури;

– певної схожості або аналогій у суспільно-політичному житті минулого та сучасного періодів розвитку української державності, на фоні яких відбувалася раніше і відбувається сьогодні громадянська освіта.

Отже, вивчення вітчизняної досвіду громадянської освіти в Україні XIX ст. є важливим у контексті подальшого розвитку методологічного забезпечення й пошуку оптимальних шляхів здійснення громадянської освіти в сучасному українському суспільстві.

Література

1. Боришевський М. Громадянське виховання як психолого-педагогічна проблема / М. Боришевський // Педагогічна газета. – 2006. – № 9 (146). – С. 3.
2. Жадан І. Наскрізний підхід до викладання громадянської освіти і підготовка вчителів / І. Жадан, С. Позняк // Історія України. – 2004. – № 18. – С. 18–23.
3. Дорошенко Д.І. Нарис історії України : в 2 т. / Д.І. Дорошенко – К. : Глобус, 1992. – Т. II (від половини XVII ст.). – 349 с.
4. Історія української та зарубіжної культури / [Б.І. Білик, Ю.А. Горбань, Я.С. Калакура та ін. ; за ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука]. – К. : Вища шк. : Знання : КОО, 2000. – 326 с.
5. Крип'якевич І.П. Історія України / І.П. Крип'якевич ; [відп. ред. Ф.П. Шевченко, Б. Якимович]. – Л. : Світ, 1992. – 560 с.
6. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. – К. : Береги, 1992. – 80 с.
7. Медвідь Л.А. Історія національної освіти / Л.А. Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – 335 с.
8. Позняк С. Дослідження громадянської освіти у країнах – членах Ради Європи / С. Позняк // Шлях освіти. – 2005. – № 5. – С. 20–25.
9. Пономаренко Л. Громадянська освіта в Україні: ментальний аспект / Л. Пономаренко // Директор школи. – 2001. – № 20. – С. 4–5.
10. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) : нариси / [редкол. : М.Д. Ярмаченко (відп. ред.), Н.П. Калениченко (заст. відп. ред.), С.У. Гончаренко та ін.]. – К. : Рад. шк., 1991. – 384 с.

ЯЛЛІНА В.Л.

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ XX ст.

В основу підготовки старшокласників у системі освіти покладено головні ідеї, які відображені в Державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI ст.), Законі України “Про освіту”. У контексті сформульованих у цих нормативних актах вимог провідним завданням освіти є забезпечення підготовки не тільки високого рівня майбутніх випускників, а і зростання їхнього інтелектуального потенціалу, формування здатності до критичного аналізу, уміння приймати рішення.

Підґрунтям дослідження стали сучасні праці про історичний досвід розвитку освіти (Л. Березівська, В. Вихрущ, Л. Вовк, М. Євтух, І. Зайченко, О. Сухомлинська, Г. Троцько та ін.). Загальнотеоретичні підвалини розумової діяльності людини було висвітлено в наукових працях зарубіжних (А. Анастасі, Дж. Брунер, Дж. Гілфорд, Ж. Піаже та ін.) і вітчизняних учених (Г. Костюк, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, К. Славська та ін.).

Мета статті – дослідити особливості змісту розумового виховання старшокласників на початку XX ст. на основі аналізу змісту навчальних програм, планів, пояснювальних записок, навчальних підручників.